

УДК 821.111-31.09 «18/19»

Д. І. Дроздовський

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України

**Типологія британського роману кін. ХХ – поч. ХХІ ст.:
сцієнтистський поворот пост-постмодернізму**

Дроздовський Д. І. Типологія британського роману кін. ХХ – поч. ХХІ ст.: сцієнтистський поворот пост-постмодернізму. У статті розглянуто трансформаційну динаміку сучасного британського роману, в якому виокремлено такі ключові піджанри, як історіографічний метароман, неовікторіанський роман, роман-біографія, кроскультурний (постколоніальний) роман, «роман англійської ідеї». Окреслено епістемологічні проблеми, експліковані у британському пост-постмодерністському романі (1990-2010-і рр.): нерозрізнення істинної та несправжньої реальності, використання сцієнтистських підходів до розуміння сутності людини і світу.

Ключові слова: пост-постмодернізм, англійський (британський) роман, історіографічний метароман, неовікторіанський роман, роман-біографія, кроскультурний (постколоніальний) роман, «роман англійської ідеї».

Дроздовський Д. И. Типология британского романа кон. ХХ – нач. ХХІ в.: сциєнтистский поворот пост-постмодернизма. В статье рассматривается трансформационная динамика современного британского романа, в котором выделяются такие ключевые поджанры, как историографический метароман, неовикторианский роман, роман-биография, кроскультурный (постколонизальный) роман, «роман английской идеи». Определены эпистемологические проблемы, эксплицированные в британском пост-постмодернистском романе (1990-2010-х гг.): невозможность распознать истинную и ложную реальности, использование сциєнтистских подходов к пониманию сущности человека и мира.

Ключевые слова: пост-постмодернизм, английский (британский) роман, историографический метароман, неовикторианский роман, роман-биография, кроскультурный (постколонизальный) роман, «роман английской идеи».

Drozdovskiy D. Typology of the British Novel of the end of the ХХ – early ХХІ Centuries: Scientific Approach of the Post-postmodern Transformations. In the paper, the transformational dynamics of contemporary British novel has been spotlighted taking into account such key subgenres as historiographic metafiction, neo-Victorian novel, novel-biography, cross-cultural (postcolonial) novel, “novel of the English idea”. The epistemological problems explicated the British post-postmodern novel (1990-2010-s.) – undifferentiated perception of true and false reality, using the scientific approaches for the explication of the human nature – have been analyzed in the paper.

Keywords: post-postmodernism, English (British) novel, historiographic metafiction, neo-Victorian novel, novel-biography, crosscultural (postcolonial) novel, “novel of the English idea”.

В англійській літературі пост-постмодернізму (1990–2010-і рр.) особливе місце посідають романи, у яких наявні художні репрезентації наукових концепцій, пов'язаних зі сприйняттям часу (його нелінійності), людини (як поєднання біофізичних, біохімічних і нейронних процесів) тощо. Ідеться про форми актуалізації наукового (*scientific*) дискурсу у дискурсі художньому (*humanities*), який постає своєю формою осмислення наукових проблем, які тепер мисляться як чинник подальшого розвитку гуманітаристики.

Зауважимо, що для англосаксонської традиції доволі суттєвим постає розрізнення між поняттями «sciences» і «humanities». Водночас літературні репрезентації наукових теорій засвідчують намагання сучасних письменників запропонувати перспективну модель розвитку людства в аспекті взаємодії цих понять, тобто йдеться про експлікацію, по суті, нової візії людини: як «гуманістичного» та «наукового» (нейронного, біохімічного, біофізичного та ін.) феномену.

Така модель експлікована у романах, які належать до жанру наукової фантастики, проте не вичерпується ними. Новітні астрофізичні теорії, розвиток астрономічних лабораторій та їхня діяльність в аспекті вивчення космосу впливає на

форми осмислення реальності в романах сучасних авторів. Ідеться про експлікацію цих ідей на рівні проблематики, а також в аспекті наративної побудови романів, у яких часто репрезентовано кілька сюжетних ліній, які розгортаються паралельно у одній реальності або одночасно в кількох. У сконструйованому у романах художньому світі реальність потенційно має множинну інваріантність. Водночас у ній наявний особливий локус, здатний поєднувати фрагментовані історії. Часто такий локус може мати символічне позначення (наприклад, симфонія «Хмарний атлас» у однойменному романі Д. Мітчела).

Г.-П. Вагнер у монографії «A History of British, Irish and American Literature» [15] пропонує розрізняти в історії сучасної англійської (дослідник використовує поняття британської) літератури два терміни: «постмодерністська література» та «література епохи постмодерну». Перше поняття, на думку науковця, позначає передусім експериментальну літературу, в якій йдеться про залучення новітніх прийомів (поетологічних, нарративних, стилістичних) та використання новітніх ідей (темаатологічний рівень) у конструюванні особливої художньої реальності. В часовому плані йдеться про романи, написані здебільшого після 1990-го р. і до сьогодні. Щодо

поняття «література епохи постмодерну», то воно позначає твори, написані у Великій Британії після 1968 р. і пов'язані з такими авторами, як А. Мердок, Дж. Фаулз, В. Голдинг, М. Спарк, Д. Лодж, А. С. Байатт, К. Уїлсон та ін. До «літератури епохи постмодерну Г.-П. Вагнер зараховує і такий особливий різновид роману, як «історіографічний метароман» (поняття Л. Гатчен, яке дослідниця запроваджує в 1988 р.). На думку Л. Гатчен, «історіографічний – дослівно «пише історію», метароман – текст коментує власний вигаданий статус, підкреслюючи робленість твору, оголюючи “текстуальність тексту”» [5:9]. Таке бачення цього жанру відповідає загалом постмодерністській концепції історії, відповідно до якої історія постає лише офіційно прийнятою оповіддю про минуле. Г.-П. Вагнер наголошує на наявності експериментальних стратегій у таких жанрах сучасного британського роману: історіографічний метароман, неовікторіанський роман, роман-біографія («літературна біографія»), кроскультурний (постколоніальний роман).

Зауважимо, що неовікторіанський роман постає особливим жанровим утворенням, яке має своє пояснення в історії англійської літератури кін. ХХ ст. Так, О. Тарасова у статті «Хамелеон британської літератури» звертає увагу на те, що вікторіанський роман – «основний жанр в англійській прозі ХІХ століття – нібито відтворював дійсність, але насправді будовався на певному наборі кліше і вивірених формул, і його зв'язок із навколишнім світом у ньому був більш ніж хистким» [11]. За словами Г. Стовби, «над цією хисткістю задумалися письменники кінця ХХ століття. Автори-постмодерністи Д. Лодж у романі «Чудова робота», А. Байатт у романах «Володіння», «Ангели й комахи», С. Вотерс у романі «Оксамитові кігтики», І. Мак'юен у романі «Спокута» прагнуть переосмислити минуле країни, вступаючи в інтертекстуальний діалог із творами вікторіанської епохи – вони створюють нову жанрову модифікацію – «неовікторіанський роман» [8: 193]. Зауважимо, що особливості розвитку історіографічного метароману у Великій Британії докладно досліджено у монографії О. Бойницької [1].

Крім того, інша українська дослідниця Г. С. Стовба доповнює класифікацію Г.-П. Вагнер жанром «роман англійської ідеї» [8:195], наголошуючи на важливості репрезентації концепту «Englishness» у сучасній англійській/британській літературі. Дослідниця зауважує, що «як реакція на мультикультурні тенденції в літературі, з'являється потреба осмислення англійської національної ідентичності. Постмодерністські автори, подібно до тих письменників, які міркували про історію чи вікторіанську епоху, тепер звертаються до феномену «Englishness» («англійськості») і прагнуть зрозуміти специфіку англійської культури. Традиційний для англійської літератури

жанр «a state of England novel» (роман про стан Англії), за влучним зауваженням Д. Геда, в кінці ХХ століття перетворюється в «idea of England novel» (роман англійської ідеї)» [13]. Як зауважує С. Сатікова, цю тему осмислює ще в 1977 р. Дж. Фаулз у романі «Деніел Мартін». Крім того, «англійська ідентичність у мультикультурному та поліетнічному контексті стала предметом роздумів Дж. Свіфта в збірці оповідань «Уроки плавання» [6]).

Для Г. Стовби у цьому аспекті доволі репрезентативним постає роман «Англія, Англія» Дж. Барнса, в якому письменник «аналізує найбільш стійкі «штампи», що склалися в англійській культурі і поширилися за межами Британії. Дж. Барнс доходить висновку, що національна ідентичність – це текст, нарратив, який поступово впроваджується в свідомість людини, в процесі його дорослішання. Це фрагменти, шматки, розрізнені і перекручені дані від колись здобутої інформації на уроках історії, географії, природознавства, які у вигляді стійких кліше осідають у індивідуальній та колективній пам'яті» [8:195].

На думку О. Горбунової, дослідниці романів Дж. Барнса, «метафора вибирування за шматочками, конструкції і реконструкції розкриває сконструйованість поняття національної ідентичності і фрагментарність» [3:56]. Поділяючи погляди науковця, зазначимо, що у такому разі соціокультурні теорії, пов'язані з осмисленням феномену ідентичності позначаються на особливих стратегіях репрезентації образу постколоніальної / гібридної культурної ідентичності в літературних текстах. Такі художні нарративи візуалізують розщепленість кроскультурного суб'єкта і постають репрезентацією його іманентної нецілісності, полівекторності, «транзитності» в сучасному глобалізованому й постколоніальному світі.

Окреслена у працях Г.-П. Вагнера та Г. Стовби система жанрів новітньої британської літератури (після 1990-х рр.) дає можливість експериментувати у площині взаємодії постологічних практик і наукових ідей, досліджуваних не в гуманітарній царині і пов'язаних із новітніми науковими (соціологічними, медикалізовано-біологічними, нейрофізичними, астрофізичними) підходами до окреслення людини, її свідомості та культурної, політичної, етнічної, соціальної ідентичності наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Крім того, окреслена в дискурсі постмодернізму концепція історії як особливого метатексту доповнюється ідеями нелінійності часу, експлікованими у сцієнтистському дискурсі, який значною мірою впливає на художні настанови англійських авторів та їхні літературно-письменницькі практики. Стратегії фрагментації нарративу візуалізовані у постмодерністському англійському романі, проте у творах пост-постмодернізму ця стратегія знаходить

особливу експлікацію. Зокрема, у романах, які належать до «кроскультурного» різновиду.

О. Павлова зазначає, що «тематика, якій присвячено твори таких авторів (ідеться про В. С. Найпола, Х. Курейші, С. Рушді, К. Ішігуро та ін. — прим. Д.Д.), їхній стиль, сюжет, чимало елементів поетики характеризуються «дивністю», чужістю для європейського читача, оскільки реципієнтові доводиться натрапляти на традиції мешканців колишніх колоній, особливості їх життя і світогляду, а часом і розв'язувати проблеми міжкультурної комунікації, вступаючи в спілкування з носіями неєвропейських культурних стереотипів» [4:3]. На думку Г. Стовби, поєднання східних і західних мотивів стає можливим завдяки активному використанню авторами постмодерністських технік письма: фрагментарності оповіді, просторово-часових зсувів, введенню симулякрів / гібридних персонажів, прийомів інтертекстуальності тощо.

Наголосимо, що вивченню форм «гібридної літератури», зокрема, репрезентованою кроскультурними (постколоніальними) романами в англійській літературі кін. ХХ ст. присвячені дисертації й монографії О. Павлової [4], О. Сидорової [7], С. Толкачова [10] та ін. Дослідники уникають поняття «постмодерністський роман», пропонуючи натомість поняття «кроскультурний», «постколоніальний», «гібридний» на позначення жанрового утворення, яке не належить постмодерністській парадигмі з огляду на часові рамки. Таким чином, акцент зі стильової та філософської належності переноситься на тематологічний і наративний рівні; жанр роману епохи пост-постмодерну визначається через проблеми постколоніалізму, ідентичісну проблематику або наративну специфіку.

Отже, представники російської школи англістики, не вживаючи поняття «пост-постмодерністський роман», по суті, розкривають типологічні особливості сучасного британського роману. Варто зауважити, що англійська література ХХ ст. мала особливі стосунки з реалізмом як літературним напрямом і стилем (на цьому у різних працях не раз наголошував М. Бредбері). Реалістичний тип письма притаманний окремим творам Дж. Фаулза, А. Мердок, В. Голдинга та ін. провідних авторів др. пол. – кін. ХХ ст.

Подібна тенденція притаманна й американській літературі, в якій значною мірою відображені постмодерністські тенденції. Проте поряд із постмодерністськими шуканнями наявні тексти, у яких оприявлено особливі реалістичні тенденції. Т. Гарасим зауважує, що в американській літературі «видозмінена постмодерністична лінія стала особливо помітною в останній чверті ХХ століття на межі реалізму, коли відбулося її зіткнення із так званим “дріб’язковим реалізмом” (оповіданнями Р. Карвера, романами Дж. Е. Філліпс та інших авторів). Окрім того, “мегалітературна” і “мінімалістична” лінії постмодернізму

асимілюються під впливом “плюралістичного реалізму” вкінці 1980 на початку 1990-х років. Вкінці ХХ століття, після того, як з життя пішли письменники-реалісти старшого покоління, до постмодерного експерименту звернулися деякі реалісти середнього покоління (Дж. Апдайк, Дж. К. Оутс та інші), реалізм США розділився на велику кількість течій під впливом суспільних процесів 60-70-х років і внутрішньолітературної “атаки” постмодернізму. Дослідники виокремлюють “критичний реалізм”, що розвинувся під впливом “мегапрози”; “брудний”, або “дріб’язковий”, реалізм, який виник внаслідок мінімалізму; “фото-” або “гіперреалізм”; “іронічний реалізм”; “експериментальний”; “фантастичний”; “магічний” реалізм, що походить із латиноамериканської літератури та автентичних афроамериканців. Таким чином виявляються відносні методологічні розрізнення між “плюралістичним реалізмом” і постмодернізмом, бо їхні межі на стільки розмиті, що немає потреби їх розрізняти, можна визначати ці два різновиди сучасної літератури за допомогою термінів “постпостмодернізм” або “постіндустріальна література”» [2:59]. Такої думки про співіснування нових форм реалізму та постмодернізму в американській літературі кінця ХХ ст. дотримується і американський дослідник Д. Гаддл [14].

Подібні тенденції знаходять своє втілення і в англійській літературі кін. ХХ ст. Роман не пориває з традиціями позитивістського світогляду і міметичного зображення. Простежується взаємодія постмодерністських стратегій (фрагментація, іронія, пастишизація зображуваного тощо) та реалістичного типу нарації, в основі якої — особлива форма репрезентації дійсності. Ця тенденція особливим чином вплинула на вже згадані жанрові різновиди, як історіографічний метароман, неовікторіанський роман, роман-біографія («літературна біографія»). Водночас наявні особливі форми представлення історичного матеріалу та співвідношення між міметичними настановами і формами деформації історичного матеріалу відповідно до авторських підходів. Так, специфічною рисою «літературної біографії» «стає те, що фактографія в ній зливається з підркокою документа, пародія і стилістичні імітації творів знаменитих авторів минулого поєднуються з літературною критикою їх творів, а метанарація є одним з основних принципів письма» [8:194]. Наприклад, П. Акройд «принципово не збирається відокремлювати правди від вигадки, пояснюючи це так: «Дослідження життя видатної людини незмінно наштовхується на перешкоду – ніхто не знає, що він думав і відчував насправді. Спроба ж реконструкції, по суті, і є спробою концептуального прочитання і тлумачення, а отже, метод створення біографії нічим не відрізняється від методу створення роману» [12]. Погоджуємося, що проблеми пост-постмодерністського роману,

зокрема «(переосмислення минулого, спроба створення нової історичної та літературної реальності, розуміння особистості автора, роздуми над національною ідентичністю) здебільшого збігаються з предметом роздумів філософів-постструктуралістів і постмодерністів, у центрі концепцій яких наявне нове розуміння історії, культури, суб'єкта, автора» [8:194]. Письменник наближає реципієнта до епохи, яка

реконструюється в художньому наративі; водночас ані герої в художньому творі, ані читач достеменно не можуть встановити межі між реальним та вигаданим. Відчуття «дивності» постає результатом зазначеної авторської стратегії, за якої стирається межа між імітацією (вигадкою, світом уявного) та фактом (історичною і психологічною достеменністю).

Література

1. Бойніцька О. С. Англійський історіографічний роман кінця XX – початку XXI ст.: філософія жанру : монографія / О. С. Бойніцька. – К. : Видавець Карпенко В.М., 2016. — 324 с.
2. Гарасим Т. Творчість Н. Макдоннела у літературно-критичному дискурсі США / Тетяна Гарасим // Вісник Житомирського державного університету. – 2013. – Випуск 68. Філологічні науки. – С. 59–62.
3. Горбунова О. В. Роль памяти в формировании национальной идентичности в романе Дж. Барнса «Англия, Англия» / О. В. Горбунова // Известия Саратовского университета. – 2010. – № 10. – Серия : филология, журналистика. – Вып. 1. – С. 51–57.
4. Павлова О. А. Категории «история» и «память» в контексте постколониального дискурса (на примере творчества Дж. М. Кутзее и К. Исигуро) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / О. А. Павлова. – М., 2012. – 20 с.
5. Райнеке Ю. С. Исторический роман постмодернизма и традиции жанра (Великобритания, Германия, Австрия) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.01.03 / Ю. С. Райнеке. – М., 2003. – 211 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
6. Сатюкова Е. Г. Феномен «английскость» в творчестве Г. Свифта : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / Е. Г. Сатюкова. – Екатеринбург, 2012. – 22 с.
7. Сидорова О. Г. Британский постколониальный роман последней трети XX века в контексте литературы Великобритании: дис. ... доктора филол. наук : 10.01.03 / О. Г. Сидорова. – М., 2005. – 333с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
8. Стівба А. С. Жанровое своеобразие и тенденции развития английского постмодернистского романа к. XX – н. XXI в. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1048. — Серія «Філологія». Вип. 67. – С. 191–196.
9. Тарасова Е. Хамелеон британской литературы / Е. Тарасова // Тарасова Е., Табак М., Бондарчук Д., Фрумкина С., Горбачева М., Романова А. Круглый стол «Феномен Джулиана Барнса» // Иностранная литература . – 2002. – № 7 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran>.
10. Толкачев С. П. Мультикультурный контекст современного английского романа : дис. ... доктора филол. наук : 10.01.03 / С. П. Толкачев. – М., 2003. – 381с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
11. Толстых О. А. Английский постмодернистский роман конца XX века и викторианская литература: интертекстуальный диалог: на материале романов А. С. Байетт и Д. Лоджа : дис. ... кандидата филол. наук : 10.01.03 / О. А. Толстых. – Екатеринбург, 2008. – 207 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
12. Шубина А. В. Проблема биографического жанра в творчестве Питера Акройда : дис. ... кандидата филол. наук: 10.01.03 / А. В. Шубина. – СПб., 2009. – 183 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
13. Head D. The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000 / Dominic Head. – Cambridge: University Press, 2002. – 307 p.
14. Huddle D. The writing habit / D. Huddle. – University Press of New England , 1991. – 213 p.
15. Wagner H. P. A History of British, Irish and American Literature / H. P. Wagner. – Trier, 2010. – 579 p.

УДК 821.161.2-3 Квітка-Осн.09

Ю. С. Кириченко

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

Читач у структурі російської прози Г. Квітки-Осн'яненка

Кириченко Ю. С. Читач у структурі російської прози Г. Квітки-Осн'яненка. У статті розглянуто образ імпліцитного читача в оповідній структурі російської художньої прози Г. Квітки-Осн'яненка з урахуванням впливу просвітницького ідейно-естетичного комплексу. Звернено увагу на кореляцію авторської позиції з теорією народності С. Уварова. Окреслено, що автор сприймає читача не лише як абстрактну інстанцію, котра має зрозуміти всі конотації автора, а також як реальну особистість, на яку повинен вплинути запропонований текст. Проаналізовано соціологічні характеристики імпліцитного читача російської прози письменника.

Ключові слова: Г. Квітка-Осн'яненко, Просвітництво, автор, читач, проза.